

Svenskans beskrivning 23

Föreläsningar vid Tjugotredje sammankomsten för
svenskans beskrivning

Göteborg den 15–16 maj 1998

Utgivare:

Lars-Gunnar Andersson Aina Lundqvist Kerstin Norén Lena Rogström

Lund
University
Press

Prosodiska särdrag i göteborgska

Mikko Kuronen

1 Mål, material och metod

Mellan göteborgska och mellansvenska finns både segmentella och prosodiska skillnader. Tex. vissa korta vokalljud samt /h/ och /d/ har i Göteborg ett från mellansvenska avvikande uttal (Holmberg 1976:9ff, Pamp 1978:66ff, Hallberg 1996:159). Det är dock i första hand talers prosodi – intonation, betonings- och längdförhållandena – som skänker göteborgska och västgötamål i gemen deras särprägel. Denna studie går ut på att beskriva de mest framträdande ord- och satsprosodiska egenskaper i göteborgska.

Materialet består av två kvinnliga talare i yngre medelåldern, båda uppvuxna i Göteborg. Den ena är scenarbetare och berättar i ett 35 min. långt radioprogram om sin sjukdom (SR, P1, Samtal pågår; 910302). Den andra är forskollärare som i en 25 min. lång avspänd intervju berättar om sin uppväxt, familj och sitt arbete (Svenskar: Margareta från Göteborg, undervisningsmaterial utarbetat av M. Mathlein, Skriptor AB 1978). Båda talarna är läta att känna igen som hemmahörande i den västsvenska huvudstaden.

Vid analysen har jag gått till väga så att jag först lyssnat igenom materialet och därvid markerat de ställen som jag känt igen som karaktäristiskt göteborgska. Därefter har jag gjort en akustisk analys av dessa ställen med parametrarna F0 och duration. Stavelens trycksstyrka och placering inom orde/satsen har varit en tredje, perceptuell parameter.

Den akustiska analysen har gjorts med **Intelligent Speech Analyser** (Toivonen 1986, <http://www.sci.fi/~pitchsys/index.html>), ett program som utvecklats av dipl.ing. Raimo Toivonen, Pitchsystems Oy. F0 har i problematiska fall kontrollerats med kepsrumanalys.

2 Resultat

2.1 Akut accent i enstaviga satsbetonade ord

I enstaviga satsbetonade ord stiger F0 sent i stavelsen (bilaga 1; fig. 1.). Tonen kommer varken i frashfal eller icke-frashfal ställning ner utan stannar på hög nivå. Stavelens F0-topp finns så sent som det är möjligt: om stavelsen slutar på

en tonande konsonant är F0 som högst i denna. F0 sjunker ibland något i vokalbörjan eller redan innan om en tonande konsonant föregår. Konturen kan således bli fallande-stigande.

I fras- och satsfinal ställning finns i enstaviga ord med lång vokal en specialföränging av vokalljudet (*fungera bra-a, kul o få vara me-e, han kommer idag etc.*).¹ I dessa uttal blir den fallande-stigande tongången tydlig.

I de ord där vokalen är kort och den postvokala konsonanten/konsonanterna tonlösa (*trött, häst etc.*) är intonationskillnaden genomet mellansvenska liren eller obefintlig: F0 har av naturliga skäl mindre spelrum i denna typ av ord.

2.2 Akut accent i två- och flerstaviga satsbetonade ord

Uttalet av tvåstaviga satsbetonade akutor² (*vatten, maten, bordet, djuren etc.*) avviker i göteborgska från många andra varianter av svenska (Gårding 1974:55). Medan dessa i tex. mellan- och sydsvenska uttalas med stigande-fallande tongång (*vad me n*), sjunker F0 i göteborgska svagt i första stavelsen, stiger markant i andra och kommer inte ner finalt utan stannar på hög nivå (fig. 2). Andra stavelsen är därtill något förhöjd. F0-toppen i andra stavelsen finns så sent möjligt: om stavelsen slutar på /h/ eller /t/, är F0 som högst i detta ljud. F0-toppen och förhöjningen medför att stavelsen får ett bitryck som kommer nära det man finner i ord med grav accent (kap. 2.3).

Enligt Gårding och Lindblad (1973) har tvåstaviga akutor i götamål en topp i andra stavelsen, och i bild 1 efter Gårding (1974:57, 62) finns en schematisk F0-kontur över accenternas realisation vid satsbetoning i Västergötland.

¹ Detta drag uppmärksammas även av Holmberg (1976) och Björseth (1959), som kallar förteletsen "en dragning i ord- och frasslut, ett slags långdragen akut-cirkumflex".

² I alla svenska varianter utom i finlandssvenska finns en opposition mellan två tonaccenter – akut och grav. Huruvida ett ord skall ha akut eller grav accent är morfologiskt betingat (Bruce 1977:18, Gardén 1988:140). Accenterna realiseras bara i huvudbetonad stavelse och deras uttal varierar regionalt (Meyer 1937, 1954, Gårding och Lindblad 1973). Även om test med systematiskt varierade syntetiska stimuli tydligt visar att F0-kontrasten är primär i accentpositionen i alla varianter, kan topparnas tidspacering och inbördes styrkeförhållande bidra till distinktionen (Malinberg 1959:107, Lindblad 1995:37). Elert (1981:42) anger att antalet på ordaccentskillnader baserade minimala par är i svenskan ca 350. Långt viktigare än denna distinktiva funktion är den prosodiska konnektiva funktionen som grav accent har, dvs. funktionen att markera samhörighet mellan vissa avsnitt av ett talflöde (Kieilä 1995:96).

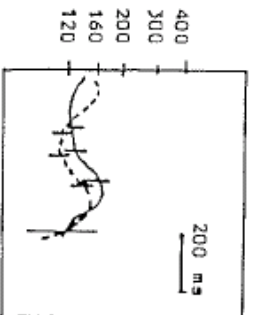

Bild 1a

Bild 1b

Bild 1a–b. a) F0-kurvor för *Polen* (akur, hejdragen linje) och *pålen* (grav, streckad linje) i Västergötland enligt Gärding och Lindblad (1973). b) Schematiska F0-konturer för tvåstaviga akur- och gravord i västsvenska enligt Gärding (1974).

Informationen i bild 1. är väsentligen korrekt även i ljuset av mina resultat. Två avvikelser finns dock:

i) Den temporala skillnad i finaltopps position mellan akur- och gravord som antydes i konuema kan jag inte finna i mitt material.

ii) Akutord har i några uttal ett starkare F0-fall i initialstavelsen än bild 1 anger. Vid dessa tillfällen – ca 15% av undersökta ord – består F0-kurvan av två klart förnimbara toppar även i tvåstaviga akutord (fig. 3). Detta medför att skillnaden mellan accenterna blir mycket liten eller försvinner.³ Jag själv som icke-göteborgare kan i dylika uttal inte höra någon skillnad mellan akur- och gravord.

I fler än tvåstaviga icke-initialbetonade akutord faller F0 i den stavelse som har huvudtryck och stiger i ordets sista stavelse. Mönstret är alltså samma som i tvåstaviga initialbetonade akutord. Detta innebär att *Göteborg, försöka, betala, stationen* etc. uttalas i göteborgska *Götebo`rg, försö`ka, beta`la, statio`ne`n*, inte *Götebo`rg, försö`ka, beta`la, statio`ne`n* som i andra varianter av svenska.

2.3 Grav accent i två- och flerstaviga satsbetonade ord

Tvåstaviga satsbetonade gravord (*vara, äta, uti, blomma* etc.) uttalas i göteborgska med två F0-toppar (fig. 4), vilket ju också sker i mellansvenska.⁴ Skillnaden

3 Holmberg (1976:29) påpekar inte ovanat att personer som flyttat från det mellansvenska språkområdet till Göteborg "ofta har svårt att skilja mellan grav och akur accent i göteborgskan och ibland i 0 m. nekar att en sådan skillnad existerar". Detta torde bero på att tvåstaviga akurord låter för mellansvenskar som om de hade grav accent och tvåstaviga gravord som om de också hade grav accent om än med lite avvikande realisation. Enligt Holmberg är det dock inte svårt för göteborgarna själva att uppfatta skillnaden. Jag är ivakksam till om detta även gäller för uttal som i fig. 3.

mellan de nämnade varianterna är emellertid stor: i göteborgska är andra stavelsen förlängd och tonen kommer inte ner utan stannar på hög nivå vare sig stavelsen är frashal eller inte. Någon terminaljunktur i form av sjunkande F0 (Bruce 1977:50) finns alltså inte i göteborgsk gravaccent.⁵ I frashal ställning är fokalcacentens topp högre än tonaccentens topp.

I ord med fler än två stavelser realiseras satsbetonad grav accent så att fokaltoppen hamnar i ordets sista stavelse (*blo`mmorna, ko`kerska* etc.). Detta uttal påträffas ju även i andra varianter - bl.a. i målardalsvenska - dock igen med den skillnad att F0 i göteborgska inte kommer ner ordfinalt.

Om ordet har två betonade stavelser (*Björskoleseminariet, inresexemplet*) uttalas den sista av dessa visserligen som halvlång eller som lång, men F0-stigningen förverkligas även i denna typ av gravord i ordets sista stavelse. Texten *h`llstö`ra, ve`n`den och da`ghe`mmet* i mellansvenska blir till *h`llstö`ra, ve`n`ide`n och da`ghe`mmet* i göteborgsk tappning.

2.4 Bibetonade ords prosodiska mönster

Bibetonade ords prosodiska mönster är också speciellt i göteborgska.⁶ I dessa är kontrasten mellan betonad initialstavelse och följande obetonad(e) stavelse(r) större än i mellansvenska. I ord som *praktisk, yttre, komma, vara* etc. faller F0 abrupt i första stavelsen. Den kvantitativa och kvalitativa reduktionen under res-ten av ordet är markant och F0 mycket låg.

4 Eftersom de undersökta akura och gravord bär satsbetoning, är den senare F0-toppen i ett tvåoppigt uttal att betrakta som satsbetonings bidrag (s.k. fokalt eller fokussaccent; Bruce 1977:37, 50). I icke-satsbetonad uttal består accentkontrasten mellan tvåstaviga akura och gravord i alla varianter – även i göteborgska – enbart av F0-skillnaden i initialstavelser. Av denna anledning kallas initialtoppen tonaccent, och av samma skäl är accentpositionen utanför satsbetonats F0-kurva av tre faktorer: 1) accent (akur eller grav), 2) fokalt eller icke-fokalt realisation och 3) final eller icke-final ställning i yttrandet (= förekomst eller avsaknad av s.k. terminaljunktur). Satsbetonad uttal är såvitt ideal för undersökningen av accenttoppositionen att de prosodiska skillnader som möjligen finns i andra stavelser också blir uppmärksammande. Satsbetoningen realiseras i göta- och sveamål (utom dalmål) som en extra, senare F0-topp. Enligt Lindblad (1995:39) förverkligas satscentrum i sydsvenska, godländska och dalmål däremot inte som en extra topp, utan som ett större F0-omfång i ordaccenthöjningen. I dessa svenska mål lags ras alltså satscentrum ovanpå tonaccentens topp.

5 Holmberg (1976: 29) hävdar att "den västsvenska gårdonskärvarn i ord med grav accent har en struktur som liknar uppsvenskans: möjligen är tonintervallerna något mindre". Holmberg förbiser dock att F0 stannar på hög nivå i göteborgska - en skillnad med tydlig perceptorisk konsekvens. Dessutom består accentrealisationen inte bara av F0. Att andra stavelser är nästan lika långa som första stavelsen i göteborgska gör att uttalet låter mycket annorlunda än i mellansvenska

2.5 Satsprosodiska särdrag

Normalt är sista ordet i en talsats betonat betingat av den syntaktisk-semantiska tema-tema-principen (Loman 1967). Eftersom bägge accenterna avslutas i göteborgska med en stigande ton, får påståendesatser normalt ett grundtonsförlopp som avviker från andra varianter av svenska: F0 stiger i fras- och satsfinal stavelse och stannar på hög nivå, medan den stiger-sjunker i andra varianter.⁷ I göteborgska utgör en F0-stigning i frasslut alltså en neutral påståendesignal. Enligt Holmberg (1976:31) är denna egenskap inte minst på grund av sin vanlighet ett av göteborgskans väsentligaste kännetecken, vilket jag instämmer i. Stigande slutintonation i påståendesatser torde vara rätt ovanligt i världens språk, eftersom den normalt signalerar en fråga eller kontinuitet (Nakajima och Allen 1993:203).⁸ Malmberg (1959:113) påpekar att stigande slutintonation i påståendesatser finns utöver i västsvenska även i östnorska och att den där är "ännu mer framträdande". Lindblad (1995:41) skriver att normen av detta skall ofta låta "omöjligt pigga och glada för oss". Av samma skäl gör göteborgarna det med.

3 Sammanfattning

De prosodiska göteborgska särdrag som jag funnit som mest framträdande är:

- I enstaviga satsbetonade ord (*bil*) sjunker F0 initialt, stiger kraftigt i ordslutet och stannar på hög nivå. I frasfinal ställning blir den fallande-stigande tongången tydlig.
- I tvåstaviga satsbetonade akutor (*bilarna*) faller F0 något i första stavelsen, stiger tydligt i andra och stannar på hög nivå. Andra stavelsen är något förlängd. F0-stigningen och förlängningen medför att stavelsen får bitryck.
- I tvåstaviga satsbetonade gravord (*bilarna*) är uttalet tvåtoppig. Andra stavelsen är därtill förlängd. Tonen kommer inte ner i ordslutet utan stannar på hög nivå.
- I satsbetonade gravord med fler än två stavelser (*bilarna*) hamnar fokalaccentens topp i ordets sista stavelse oavsett stavelsens prosodiska status.

⁶ Med bibetonat ordutal avses här samma som i Bannert (1979: 15): ordets huvudbetonade stavelse har kvantitet men inte accent.

⁷ Satsprosodisk variation i svenska dialekter är mycket mindre utforskad än ordprosodin; detta trots att forskningen kring satsprosodisk teori och metodik i Sverige varit omfattande (se bl a Öhman 1967, Elerit 1978, Gärding och Bruce 1981 samt Gärding 1982) och blivit internationellt uppmärksammat. Det finns bara ett fåtal större empiriska arbeten på området: Hädding-Kochs (1961) beskrivning av sydsvensk intonation, Vilhama, Leinonen och Pirkäläns (1990) kontrastiva undersökning om rytmen i mellan- och finlandsvenska samt Johanssonns arbete (1975, 1976) om intonationen i dialekterna i övre Norrland. Mellansvensk satsprosodi beskrivs därtill i Kjellin (1995).

⁸ Som Lindblad (1995:43) korrekt påpekar är dessa olika F0-mönsters funktioner dock komplexa och mångfaldiga; t.ex. stigning i frasslut signalerar mycket annat än frågan och omvänt avslutas många frågor utan F0-stigning.

e) Om sista ordet i en påståendesats bär satsbetoning, stiger F0 finalt och stannar på hög nivå. Satsens finalstavelse förlängs.

För den som själv har ett mellansvenskt uttal torde b), c) och e) vara de mest påfallande av dragen.

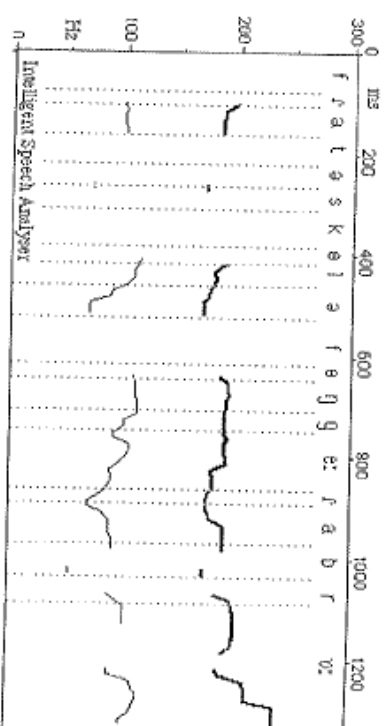
Litteratur

- Bannert, Robert, 1979: Ordprosodi i huvudstadundervisningen. Praktisk lingvistik 3. Institutionen för lingvistik, Lunds universitet.
- Björseth, Bertil, 1959: Göteborgspråket. Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård 19. Svenska bokförlaget, Stockholm.
- Bruce, Gösta, 1977: Swedish Word Accents in Sentence Perspective. *Travaux de l'Institut de linguistique de Lund XII*. Gleerup, Lund.
- Elerit, Claes-Christian, 1978: Modeller för produktion och perception i prosodi i svenskan. *Nordic Prosody: Papers from a Symposium. Travaux de l'Institut de Linguistique de Lund XIII* (ed. by E. Gärding, G. Bruce & R. Bannert), S. 187-195.
- Elerit, Claes-Christian, 1981: Ljud och ord i svenskan 2. *Umeå Studies in the Humanities* 40. Almqvist & Wiksell, Uppsala.
- Gärden, Claes, 1988: Svenskans fonologi (3. upplagan). Studentlitteratur, Lund.
- Gärden, Eva, 1974: Kontrastiv prosodi. Gleerup, Lund.
- Gärden, Eva, 1982: Swedish Prosody. Summary of a Project. *Phonetica* 39, S. 288-301.
- Gärden, Eva & Bruce, Gösta, 1981: A presentation of the Lund model for Swedish intonation. *Working Papers in Phonetics* 21, Lunds universitet. S. 70-75.
- Gärden, Eva & Lindblad, Per, 1973: Constancy and variation in Swedish word accents. *Working Papers in Phonetics* 7, Lunds universitet. S. 36-110.
- Hädding-Koch, Kerstin, 1961: Acoustico-phonetic Studies in the Intonation of Southern Swedish. *Travaux de l'Institut de Phonétique de Lund III*. Gleerup, Lund.
- Hallberg, Göran, 1996: Dialekterna i Västergötland. *Nationalencyklopedin* (20:e bandet), 159.
- Holmberg, Bengt, 1976: Språket i Göteborg. *Skrifter utgivna av Nämnden för svensk språkvård* 59. Esselte Studium, Stockholm.
- Johansson, Irene, 1975: Satsintonationen i Arvidsjauspråket. *Stadsråd i övre Norrland Nr. 2*. Umeå universitet.
- Johansson, Irene, 1976: Satsintonation som ledtråd vid dialektigenkänning. *Ett perceptionsstest avseende regional svenska i övre Norrland*. *Stadsråd i övre Norrland Nr. 5*. Umeå universitet.
- Kjellin, Olle, 1995: Svensk prosodi i praktiken. *Instruktioner och övningsuppgifter i svenskt uttal, speciellt språkrelatodm*. (9:e upplagan). Hallgren & Fallgren, Uppsala.
- Lindblad, Per, 1995: Prosodi. Institutionen för fonetik vid Göteborgs universitet. Kompendium.
- Loman, Bengt, 1967: Prosodi och syntax. I: *Svenskt talspråk* (red. av Gösta Höljrn). Almqvist & Wiksell, Stockholm. 86-159.
- Malmberg, Bertil, 1959: Svensk fonetik. Gleerup, Lund.
- Meyer, E.A., 1937: Die Intonation im Schwedischen I: Die Svealandaren. *Studies in Scandinavian Philology* no 10. University of Stockholm.
- Meyer, E.A., 1954: Die Intonation im Schwedischen II: Die norrländischen Mundarten. *Studies in Scandinavian Philology* no 11. University of Stockholm.

- Nakajima, Shin'ya & Allen, James F., 1993: A Study on Prosody and Discourse in Cooperative Dialogues. *Phonetica* 50, S. 197-210.
- Pamp, Bengt, 1978: Svenska dialekter: Natur och kultur, Stockholm.
- Tononen, Raimo, 1986: ISA-pulseanalytysjärjestelmä. *Esite*, Tampere, 14.12. 1986. (ISA Speech Analysis System. Brochure.)
- Vihanta, Veijo V., Leinonen, Kari & Pitkänen, Antti J., 1990: On Rhythmic Features in Finland-Swedish and Sweden-Swedish. *Nordic Prosody V. Papers from a Symposium* (ed. by Kalevi Wilk & Ilkka Raimo). *Painosalama Oy*, Turku. S. 325-350.
- Ohman, Sven, 1967: Word and sentence intonation: A quantitative model. *Speech Transmission Laboratory - Quarterly Progress Status Report*, KTH Stockholm, 2/3, s. 20-54.

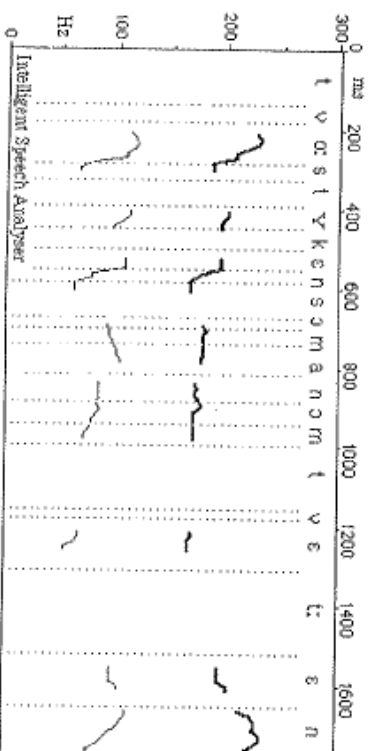
BILAGA 1. Exempelanalyser:

1. Akut accent i enstaviga ord (det aktuella ordet i figuren är fet stil).

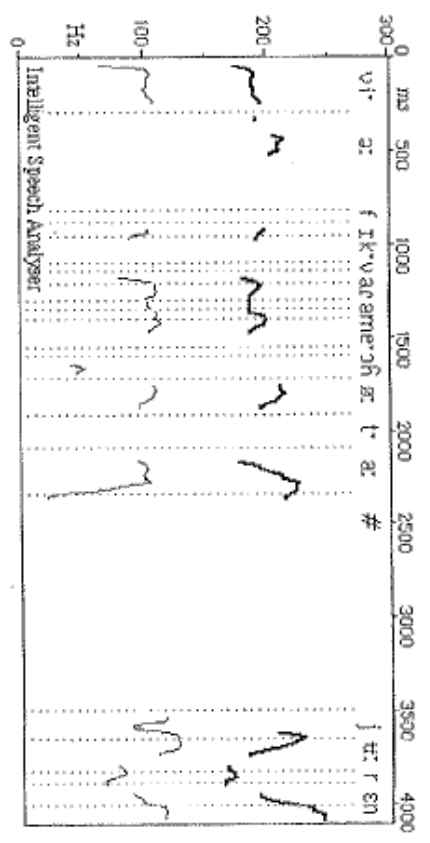

Figur 1. '...för att det skulle fungera bra.'

2. Akut accent i tvåstaviga ord.

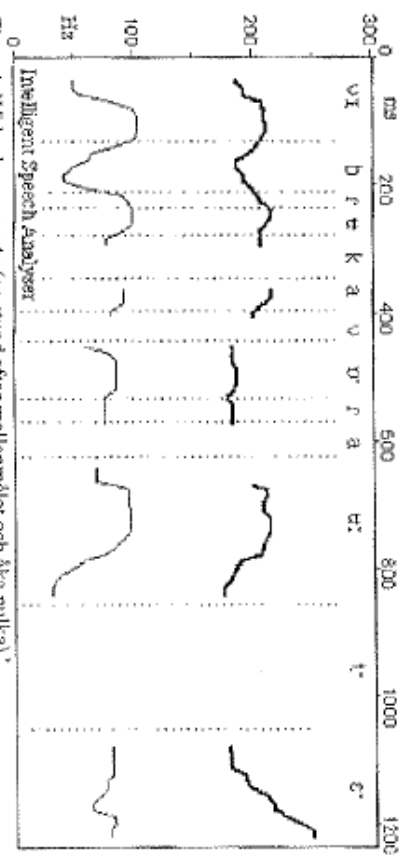

Figur 2. '...två stycken som har hand om tvätten.'

Figur 3. 'Vi fick vara med och sköta djuren'.

3. Grav accent i tvåstaviga ord.

Figur 4. 'Vi brukar vara ute (en stund efter mellanmålet och åka pulka)'.